

Ontwaakt, VERWORPENEN DER AARDE!

ESSAY

COMMUNISTEN, JEHOVAH'S GETUIGEN, VERONTWAARDIGDE BURGERS, ANTIRACISTEN, PUBLIEKE INTELLECTUELEN: ALLEMAAL WILLEN ZE DAT WE NIET LANGER BLIJVEN SLAPEN, MAAR WAKKER WORDEN EN HET LICHT GAAN ZIEN. KUNNEN ZIJ REKENEN OP EEN LUISTEREND OOR? EEN PLEIDOOI VANUIT DE GODSDIENSTSOCIOLOGIE VOOR EEN SOCIOLOGISCH GEORIËNTEERD ONTWAAK-DISCOURS.

Tekst KEES DE GROOT Beeld ADOBE STOCK

ONTWAAKT, VERWORPENEN der aarde! / Ontwaakt, verdoemen in hongers sfeer! / Reedlijk willen stroomt over de aarde / En die stroom rijst al meer en meer. / Sterft, gij oude vormen en gedachten! / Slaafgeboornen, ontwaakt, ontwaakt! / De wereld steunt op nieuwe krachten / Begeerte heeft ons aangeraakt!

Voilà. Aldus vertaalde Henriette Roland Holst-van der Schalk (1869-1952) het eerste couplet van het lied dat de Franse anarchist Eugène Pottier zou hebben geschreven tijdens de roemruchte Commune van Parijs (1871). Zijn tekst, met daarin nogal wat gangbare revolutionaire slogans uit die tijd, werd op marsmuziek gezet en ontwikkelde zich tot het internationale strijdlid van allerlei soorten socialisten en communisten. Interessant is dat Roland Holst in de eerste regel het kernwoord 'Ontwaakt!' introduceert. Het origineel (*Debout! Les damnés de la terre!*) roept op om 'op te staan'. Zo legt ze het accent op de verandering die in het bewustzijn moet plaatsvinden, een belangrijk element in de marxistische leer.

Henriette Roland Holst was niet zomaar een dichter die bovendien Frans had gestudeerd, maar tevens bestuurslid van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP)

en afgevaardigde naar de Tweede Internationale in het jaar waarin ze deze vertaling schreef, het jaar 1900. Het is volgens het historisch-materialisme dan weliswaar 'het zijn' (de politiek-economische onderbouw) dat het bewustzijn bepaalt, maar om het laatste stapje naar de revolutie te zetten is het toch nodig dat de proletariërs worden gewekt uit de bedwelming waarin de heersers ze hebben gebracht.

Het 'valse bewustzijn' dient plaats te maken voor inzicht in de werkelijke maatschappelijke verhoudingen zoals die in het kapitalistische systeem gelden. Immers, de leugen regeert.

VAN GENE ZIJDE

Wellicht dat Roland Holst ook een profetisch discours liet meeklinken. Het is verleidelijk in haar woorden bijbelteksten te horen resoneren als 'Ontwaakt, ontwaakt, bekleet u met uw kracht, Sion. (...) Schud het stof van u af, sta op (...) maak de ketenen om uw hals los' (Jesaja 52,1-2) en 'Ontwaakt, gij die slaapt, en sta op uit de doden, en Christus zal over u lichten' (Efeziërs 5: 14). In deze traditie roept het Wachttorengenootschap, ofwel de Jehovah's Getuigen, nog steeds op om de wereldgebeurtenissen in het juiste licht te zien, daarnaar te han-

delen, en daarvan getuigenis af te leggen. De titel van hun lijfblad is geen verrassing: Ontwaakt! Het enige verschil is dat bij hen het licht van gene zijde straalt.

Het is frappant dat in bovengenoemde teksten ontwaken, opstaan en bevrijding, en zelfs tot leven komen, bij elkaar horen. Kenmerkend voor het ontwaak-discours is ten eerste dat er wordt gewezen op een heersend wereldbeeld dat de werkelijkheid *verkeerd* weergeeft. Ten tweede dat – precies onder invloed van deze boodschap, dit lied, dit traktaat, dit krantje, deze uitzending – inzicht wordt beloofd in de *ware aard* der dingen. Ten derde dat daaruit actie volgt waarmee de werkelijkheid (die voor velen nu nog verborgen is) ook voor *anderen* aan het licht komt of naderbij wordt gebracht.

TRANSCENDENTIE-ERVARING

Wat centraal staat is een ervaring die de ontwaakte van zijn stoel, zijn paard (Paulus bij zijn bekering tot het geloof in Jezus) of zijn eerdere geloof doet vallen. Met een technische term gaat het om een transcendentie-ervaring. Hierbij worden de grenzen van het eerdere wereldbeeld overschreden, wordt teruggekeken op hoe men het eerder zag, en ziet men alles vervolgens in een

nieuw licht. In bekeringsverhalen wordt over zo'n ervaring verteld vanuit de eerste persoon, en dan ligt de nadruk vaak op het beslissende moment. Maar vaak is dit een manier om een sociaal en psychologisch proces aan zichzelf en anderen in verhaalvorm te presenteren.

Mensen komen niet in het luchtledige tot bekering of geloofsafval, tot een radicaler geloof of raken ervan af. Zulke overgangen worden gedragen door een heel stelsel van interacties tussen betekenisvolle anderen. Deelname daaraan zorgt ervoor dat overtuigingen plausibel voorkomen. En verminderde deelname maakt ze minder plausibel.

ALTERNATIEVE VOORSTELLINGEN

Met de huidige internet-technologie is de reikwijdte en toegankelijkheid van dergelijke structuren enorm toegenomen. In deze sociale wereld – deels online, deels offline – kunnen alternatieve voorstellingen van

politiek, economie en wetenschap floreren. Ook hier wordt opgeroepen om wakker te worden of om, in een aan de film *The Matrix* ontleende metafoer, de *red pill* te nemen. Dan wordt zichtbaar hoe de mainstream media het volk misleiden, multinationale ondernemingen en supranationale overheden de burger in hun greep hebben, en afwijkende wetenschappers de mond wordt gesnoerd.

In een breed verspreid papieren medium als de *Hoe Nu Verder Krant* (maart 2022) ligt de nadruk op de eerste fase: de ervaren onvrede en twijfel over 'wat ons wordt voorgespiegeld'. Daarin worden ook 'media-initiatieven' zoals *Café Weltschmerz* vermeld. Wie sommige sites bezoekt, komt in aanraking met meer uitgesproken en 'onbetwijfelde' ideeën over de mate waarin samenspannende elites het gemunt hebben op de vrijheid van westerse mensen om te denken, te handelen en te ondernemen zoals zij dat willen (de tweede fase).

+ KEES DE GROOT IS BIJZONDER HOUGLERAAR SOCIOLOGIE VAN LEVENSBESCHOUWING EN GEESTELIJKE VOLKSGEZONDHEID AAN DE TILBURG UNIVERSITY.

In de derde fase wijs je anderen op dit onrustbarende nieuws.

Vergeleken met de communistische en religieuze heilsboodschap valt op dat in deze media de nadruk lijkt te blijven liggen op het onheil. Toch daagt ook hier een beloftevolle toekomst. Tilburgs onderzoek van Suzanne Klein Schaarsberg naar *conspiracy* (een samentrekking van *conspiracy* en *spirituality*) laat zien dat het aanwijzen van samenzweringen door een auteur en activist als David Icke gepaard gaat met getuigenissen van spirituele ervaring en contact met sacrale energieën. →

IN ALLE BREEDTE

Het is een groot gemis dat er niet veel meer onderzoek naar dit fenomeen in alle breedte wordt gedaan. Wat is de beleving van hen die in dit 'wereldje' meedraaien? Hoe zien hun rituelen (de video's, de online-discussies, de manifestaties) eruit? Welke consequenties heeft hun geloof voor het dagelijks leven? Hoe krijgt een gemeenschap hier vorm?

De aandacht gaat tot nog toe tamelijk eenzijdig uit naar de geloofsinhouden. Zowel in de publieke discussie als in wetenschappelijke studies ligt de nadruk op het 'irrationele' van zogenaamde complottheorieën. Maar vanuit de tegelijk betrokken en gedistantieerde houding die gebruikelijk is in de godsdienstsociologie is helemaal niet aan de orde hoe geloofwaardig de geloofsvoorstellingen zijn in de ogen van de onderzoeker. Dat vraagt deze zich ook niet af als het gaat om de opstanding uit de doden of het voortleven van voorouders. Interessanter is hoe en waarom deze voorstellingen voor 'waar' verschijnen aan de gelovigen. Om dat te begrijpen kan het arsenaal aan sociaalwetenschappelijk gereedschap worden aangesproken dat gehanteerd wordt bij het onderzoek naar welke sociale bewegingen dan ook.

Een verdere verkenning van waar gevoelens van veronachtzaming en verontwaardiging vandaan komen, wat ze teweegbrengen en hoe ze gebruikt worden door belanghebbende partijen, is van belang – en niet alleen om het geloof in geregisseerde omvormingsoperaties te verklaren.

DE SPOT GEDREVEN

In en rond deze politiek rechts georiënteerde kringen wordt graag de spot gedreven met een andere beweging die tot ontwaken oproept, maar dan uit de sluimer waarin uitsluiting van etnische en andere minderheden wordt toegedekt. De preoccupatie van 'woke' met taal, cultuur en identiteit wordt echter eveneens bekritiseerd vanuit linkse hoek. En dat gebeurt weer vanuit een eigen 'ontwaak-verhaal'.

Ook dat begint met de verbijstering over het verschijnsel dat burgers – tegen hun kennelijke belangen in – toch blijven meegaan in het neoliberale verhaal van een smalle staat die de markt moet dienen en individuele burgers verder zo veel mogelijk met rust moet laten. Zo vraagt politiek filosoof, publicist en hoogleraar financiële geografie Ewald Engelen zich af waarom

De hoogste tijd dus voor een wederopstanding van een godsdienst-sociologie-nieuwe-stijl.

kiezers toch elke keer weer de 'verkeerde' hokjes rood kleuren. Het antwoord is kort: 'Vals bewustzijn'. De burger is in slaap gesust. Door politici die ofwel Nederland een gaaf land noemen, ofwel zich – heel 'woke' – richten op culturele kwesties. Door de media die de heersende belanghebbenden niet te zeer tegen de haren instrijken en gangbare gedachten niet ter discussie stellen. Door economen die hun ideologische posities verbloemen.

Ontwaak! is dan ook de hoofdtitel van het boek van Engelen, dat vlak voor de verkiezingen van maart 2021 verscheen. *Kom uit uw neoliberale sluimer* is de ondertitel, en de wekmethode is keihard: de lezer '(...) confronteren met de voortgaande ontakeling van onze democratie en verzorgingsstaat door de vertegenwoordigers van het grootkapitaal die het in dit morbide tijdperk nog altijd voor het zeggen hebben.'

De Internationale klinkt stevig mee en ook het complotdenken lijkt niet ver weg. Toch schrijft Engelen: 'Het is niet bedacht en niet zo bedoeld, maar is gebeurd.' Het vlammende betoog wordt gevoerd door gedegen onderzoek waaronder aardig wat van sociaalwetenschappelijke aard. Maar de rotsvaste zekerheid waarmee de eigen boodschap wordt uitgedragen ('waarheid spreken') contrasteert met het uitblijven van een antwoord op de vraag *waarom* mensen stemmen zoals ze stemmen. Daarvoor is deze benadering toch te weinig sociologisch georiënteerd.

VORM VAN BETWETERIJ

Bestaat er ook een sociologisch georiënteerd ontwaak-discours? 'Sociologie is een vorm van betweterij', schreef Johan Gouds-

blom, nochtans auteur van het aforisme *Twijfel ik?* En Norbert Elias omschreef de socioloog als mythenjager. Ook hier zien we de tendens om andere voorstellingen van de werkelijkheid af te doen als fantasieën en illusies. Maar religieuze, spirituele en seculiere opwekkingsverhalen zijn niet slechts een cognitieve aangelegenheid. Ze geven zin aan het bestaan en zijn verbonden met emoties, met handelen en met een gemeenschap. Ze zijn geworteld in sociale grond.

De hoogste tijd dus voor een wederopstanding van een godsdienstsociologie-nieuwe-stijl. Deze kan zich allereerst richten op het 'wij-perspectief' van de ontwaakten zelf. Vanuit welke persoonlijke beleving komt deze voorstelling van de werkelijkheid voort? Uit welke culturele bronnen komen die ideeën en symbolen en welke actuele en subjectieve betekenissen krijgen ze? Wat heeft de ontwaakte eraan om het zó te zien? Vervolgens moet ook een 'zij-perspectief' worden gehanteerd. Welke omstandigheden en belangen spelen een rol? Wat maakt dat men terecht komt bij een politiek, religieus, cultureel of wetenschappelijk vertoog, of een mix daarvan? Welk eigen effect gaat er uit van de communicatiekanalen? Hoe past het ontwaakverhaal in bredere sociale verbanden en ontwikkelingen op de lange termijn?

Spreken over 'fantasieën van anderen' miskent bovendien dat de sociologie zelf ook gebruik maakt van verbeelding, zij het gegrond in gedegen onderzoek dat open staat voor kritiek. Wanneer sociologen zich inspannen om hun superieur geachte kennis te verspreiden, gelijken zij op theoretici die uit een ander vaatje tappen. En vanuit deze verwantschap mag er met enige empathie naar (andere) opwekkingspredikers worden gekeken. ✕

LITERATUUR

Awakenings: Autobiography, Memory, and the Social Logic of Personal Discovery. Th. DeGirolamo (2010) *In: Sociological Forum* 25 (3):519-540.

Awake together: Sociopsychological processes of engagement in conspiracist communities. P. Wagner-Egger, A. Bangarter, S. Delouvé, & S. Dieguez (2022) *In: Current opinion in psychology* 47:101417.

Ontwaak! Kom uit uw neoliberale sluier. E. Engelen (2021) *Amsterdam: Athenaeum-Polak & van Genneep.*

Popularisering VAN DE ZELFZORG

Tekst LISANNE VAN DEN BERG
Beeld MARCUS AURELIUS, PEXELS

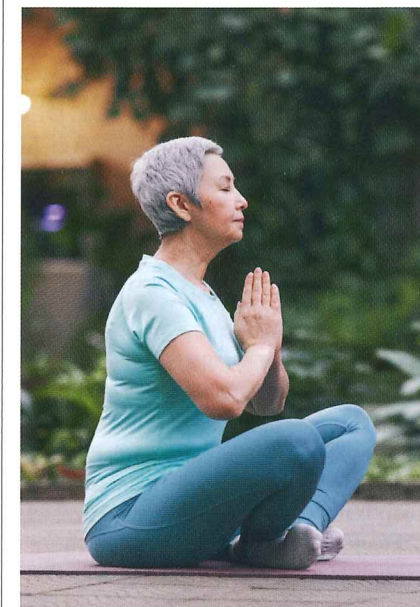
SOCIOLOGIE

IN DE AFGELOPEN JAREN heeft de term 'zelfzorg' een prominente plaats gekregen in onze samenleving. Het idee hierachter is simpel: we zijn verantwoordelijk voor ons eigen welzijn en we moeten zelf zorgen voor de benodigde ontspanning en rust. Dit kan bijvoorbeeld betekenen dat we regelmatig sporten, gezond eten, of mediteren. Maar waar komt deze trend vandaan? En wat zegt deze aandacht eigenlijk over onze samenleving?

De popularisering van zelfzorg kan gezien worden als een natuurlijke reactie op de druk en stress van het moderne leven. In een samenleving waarin we constant online en bereikbaar zijn, kan het moeilijk zijn om tijd voor onszelf te nemen. Zelfzorg kan ons helpen om zich te concentreren, de innerlijke wereld te verkennen en ons bewust te worden van behoeften en verlangens. Op deze wijze helpt het ons beter om te gaan met de uitdagingen die het leven biedt. Critici zoals Brigid Delaney in *The Guardian* stellen echter dat de opkomst van de zelfzorgcultuur een symptoom is van een samenleving waarin het individu centraal staat en waarin competitie en prestatie de norm zijn. Het idee dat we ons op onze eigen behoeften moeten richten en ons eigen welzijn moeten nastreven kan leiden tot een toenemende mate van narcisme en individualisme, waarbij we ons minder bekommeren om de behoeften van anderen.

VERANTWOORDELIJK

Daarnaast is het belangrijk om te erkennen dat zelfzorg niet voor iedereen even toegankelijk is, zoals Sophie Gilbert in *The Atlantic* benadrukt. Het focussen op persoonlijke groei en welzijn kan soms ook een manier zijn om de verantwoordelijkheid voor maatschappelijke problemen te ontwijken.

In plaats van de diepere oorzaken van ongelijkheid en onrechtvaardigheid aan te pakken, kan het individu de schuld krijgen voor zijn of haar eigen situatie en verantwoordelijk worden gesteld voor de eigen oplossingen. Volgens Gilbert is het beter om maatschappelijke structuren aan te pakken, om er zodoende voor te zorgen dat iedereen in staat is om te floreren. Door de nadruk te leggen op persoonlijke verantwoordelijkheid en zelfzorg, bestaat het risico dat we de noodzaak van systeemverandering en collectieve actie over het hoofd zien.

POSITIEVE KRACHT

Toch hoeft zelfzorg niet per se negatief te zijn. Tara Parker-Pope beschrijft in *The New York Times* hoe tijdens de coronapandemie het belang van zelfzorg sterk naar voren kwam, omdat veel mensen werden geconfronteerd met stress, angst en eenzaamheid. Het werd duidelijk dat voor jezelf zorgen niet alleen belangrijk is voor je eigen welzijn, maar ook voor de gezondheid van anderen en de samenleving als geheel. Bovendien kunnen we door ons eigen welzijn te bevorderen ook beter voor anderen zorgen, omdat we meer veerkracht en energie hebben om anderen te ondersteunen. Zelfzorg kan dus een positieve kracht zijn die niet alleen het eigen welzijn bevordert, maar ook dat van anderen en de gemeenschap.

Hoewel zelfzorg dus een belangrijke rol kan spelen in het bevorderen van het eigen welzijn en dat van anderen, is het belangrijk om ons bewust te zijn van de mogelijke beperkingen. Kunnen we zelfzorg beschouwen als een oplossing voor de uitdagingen waar we als individu en samenleving voor staan? Of moeten we ons blijven richten op structurele verandering en collectieve actie? ✕

Daarnaast is het belangrijk om te erkennen dat zelfzorg niet voor iedereen even toegankelijk is.